

TIL SIYOSATI VA ADABIY TIL TARAQQIYOTIDA SOFLIK MASALASI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.102>

Olmosarida Aliyeva
Fargʻona davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada til siyosati va adabiy til taraqqiyotida soflik masalasi lingvistik, ijtimoiy hamda madaniy jihatdan tahlil qilinadi. Til va nutq sofligi tushunchalarining nazariy asoslari, ularning tarixiy ildizlari hamda zamonaviy davrdagi talqini yoritiladi. Shuningdek, oʻzbek tilining rivojlanishiga taʼsir etuvchi omillar, xususan, ijtimoiy ehtiyojning yetishmasligi, madaniy mahsulotlarning boshqa tillarda ustunligi va globalizatsiya jarayonlari muhokama qilinadi. Maqolada til sofligini saqlash va rivojlantirishning dolzarb muammolari hamda ularning yechim yoʻllari koʻrsatib beriladi.

Kalit soʻzlar: til siyosati, adabiy til, til sofligi, nutq madaniyati, til meʼyorlari, globalizatsiya, lingvistik rivojlanish, ijtimoiy ehtiyoj

LANGUAGE POLICY AND THE ISSUE OF PURITY IN THE DEVELOPMENT OF THE LITERARY LANGUAGE

Olmosarida Aliyeva
Fergana State University

Abstract: This article analyzes the issue of language purity in language policy and the development of the literary language from linguistic, social, and cultural perspectives. It examines the theoretical foundations of language and speech purity, their historical roots, and their interpretation in the modern era. The study also discusses factors influencing the development of the Uzbek language, including the lack of social demand, the dominance of cultural products in other languages, and the effects of globalization. The article identifies key challenges and suggests possible solutions for preserving and advancing language purity.

Keywords: language policy, literary language, language purity, speech culture, language norms, globalization, linguistic development, social demand

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot almashinuvi tezlashgan davrda til masalasi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Til nafaqat aloqa vositasi, balki millatning tarixiy xotirasi, madaniyati va tafakkurini oʻzida mujassam etgan muhim

ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Shu bois tilning rivoji, uning me'yoriyligi hamda sofligini saqlash masalalari har bir jamiyatning strategik vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

Til siyosati adabiy til taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri bo'lib, u tilning jamiyatdagi funksional mavqeini, qo'llanish doirasini va rivojlanish yo'nalishlarini tartibga soladi. Ayniqsa ko'p tillilik va global madaniy ta'sir kuchaygan sharoitda milliy tilning sofligini saqlash, uning ichki imkoniyatlari asosida rivojlanishini ta'minlash muhim vazifaga aylanmoqda. Til sofligi masalasi esa bevosita adabiy til me'yorlari, nutq madaniyati hamda tilga begona unsurlarning kirib kelishi bilan bog'liq murakkab lingvistik va ijtimoiy muammodir.

Zamonaviy jamiyatda til taraqqiyoti faqat ichki lingvistik qonuniyatlar asosida emas, balki ijtimoiy ehtiyoj, madaniy muhit va kommunikativ talablar asosida shakllanadi. Agar jamiyatda muayyan tilga bo'lgan ehtiyoj yetarli darajada shakllanmasa, uning rivoji ham sustlashadi¹. Bugungi kunda o'zbek tilining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar orasida boshqa tillarning ustunligi, ayniqsa ilmfan, ta'lim va madaniy sohalarda rus va ingliz tillariga bo'lgan ehtiyojning yuqoriligi alohida e'tiborni talab qiladi. Bu holat o'zbek tilining ayrim funksional sohalarda cheklanishiga hamda uning ifoda imkoniyatlarining to'liq namoyon bo'lmasligiga olib kelmoqda.

Shuningdek, zamonaviy o'zbek tilidagi adabiy jarayon va madaniy mahsulotlarning yetarli darajada rivojlanmagani ham til taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri hisoblanadi. Adabiyot, san'at va ommaviy axborot vositalari tilning asosiy targ'ibotchisi bo'lib, ular orqali tilning boyligi, ifoda imkoniyatlari va zamonaviyligi namoyon bo'ladi². Mazkur sohalarda milliy tilning yetarlicha faol qo'llanilmasligi esa tilga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni pasaytiradi.

Til sofligi masalasi bugungi kunda faqat lingvistik muammo sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy va mafkuraviy masala sifatida ham qaralmoqda. Bir tomondan, tilni ortiqcha o'zlashmalar va begona unsurlardan himoya qilish zarurati mavjud bo'lsa, ikkinchi tomondan, tilning tabiiy rivojlanish jarayonini cheklab qo'ymaslik ham muhim hisoblanadi. Shu sababli til siyosatida muvozanatli yondashuv zarur bo'lib, u tilning ham sofligini, ham zamonaviy rivojini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi til siyosati va adabiy til taraqqiyotida soflik masalasini ilmiy asosda tahlil qilish, o'zbek tilining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash hamda til sofligini saqlash va rivojlantirish yo'llarini ko'rsatib berishdan iborat. Tadqiqot davomida til va nutq sofligi tushunchalarining nazariy asoslari, tarixiy ildizlari va zamonaviy talqini o'rganiladi, shuningdek, mavjud muammolar va ularning yechimlari yuzasidan ilmiy xulosalar chiqariladi.

ASOSIY QISM

¹ Nurmonov A. *Tilshunoslik nazariyasi*. – Toshkent: Sharq, 2008.

² Rahmatullayev Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: Universitet, 2006.

Til siyosati va adabiy til taraqqiyoti o'rtasidagi munosabat zamonaviy tilshunoslikda muhim nazariy va amaliy muammolardan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa til sofliги masalasi ushbu munosabatning markazida turib, tilning me'yoriy rivoji, funksional kengayishi va ijtimoiy nufuzini belgilovchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Til siyosati orqali davlat va jamiyat tilning qo'llanish doirasi, rivojlanish yo'nalishlari va me'yorlash jarayonlariga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Til taraqqiyoti faqat ichki lingvistik qonuniyatlar asosida emas, balki ijtimoiy ehtiyoj, madaniy muhit va kommunikativ talablar asosida shakllanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tilning rivojlanish darajasi jamiyatdagi real ehtiyoj bilan uzviy bog'liqdir. Agar muayyan til jamiyatning asosiy kommunikativ, ilmiy, madaniy va iqtisodiy ehtiyojlarini qondira olmasa yoki bu sohalarda faol qo'llanilmasa, uning rivoji tabiiy ravishda sekinlashadi.

Zamonaviy o'zbek tilining taraqqiyotiga doir kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, til rivoji ko'p hollarda ichki salohiyat asosida emas, balki "ineratsion rivojlanish" shaklida kechmoqda. Ya'ni til mavjud tizim doirasida tabiiy o'sishni davom ettirayotgan bo'lsa-da, uning sifat jihatdan boyishi, yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyatlari kengayishi yetarli darajada ta'minlanmayapti. Bu esa til siyosatining real ijtimoiy ehtiyoj bilan yetarli darajada uyg'unlashmaganini ko'rsatadi³.

Til taraqqiyotida eng muhim omillardan biri - ijtimoiy talab va ehtiyojdir. Jamiyatda muayyan tilga nisbatan ehtiyoj shakllanmagan sharoitda, ushbu tilning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ichki mexanizmlar ham to'liq ishga tushmaydi. Bugungi kunda o'zbek tilining ayrim sohalarda yetarli darajada rivojlanmayotganining asosiy sabablaridan biri sifatida aynan ijtimoiy ehtiyojning pastligi ko'rsatiladi. Xususan, ta'lim tizimida rus va ingliz tillariga bo'lgan yuqori ehtiyoj, ilmiy faoliyatda xorijiy tillarning ustunligi, biznes va texnologiya sohalarida boshqa tillarning faol qo'llanilishi o'zbek tilining funksional imkoniyatlarini cheklab qo'yimoqda⁴.

Natijada jamiyat a'zolari o'zbek tilini chuqur o'rganishga yoki unda murakkab fikrlarni ifodalashga ehtiyoj sezmayapti. Tilga investitsiya - ya'ni vaqt, mehnat va intellektual resurs ajratish darajasi pasayimoqda. Bu holat til taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, chunki har qanday tilning rivoji uning faol qo'llanishi va doimiy yangilanib borishi bilan bog'liqdir.

Til siyosati doirasida ehtiyojni shakllantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Ehtiyoj ko'pincha tabiiy ravishda yuzaga kelmaydi, balki ijtimoiy-madaniy muhit, ta'lim siyosati, ommaviy axborot vositalari va madaniy mahsulotlar orqali shakllantiriladi. Agar jamiyatda yuqori sifatli ilmiy, badiiy va publitsistik matnlar aynan milliy tilda yaratilsa va keng iste'mol qilinsa, bu tilga bo'lgan ehtiyojni oshiradi. Aks holda esa til faqat maishiy muloqot vositasi darajasida qolib ketadi.

³ Mahmudov N. *Til va nutq madaniyati*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013.

⁴ Rustamov I. *O'zbek tili madaniyati masalalari*. – Toshkent: Fan, 1985.

Adabiy til taraqqiyotida san'at va madaniyatning o'rni alohida ta'kidlanadi. Tilning asosiy targ'ibotchisi sifatida aynan badiiy adabiyot, kino, teatr, musiqa va ommaviy madaniyat mahsulotlari xizmat qiladi. Tilning ifoda imkoniyatlari, uning estetik va semantik boyligi ko'proq san'at orqali namoyon bo'ladi. Shu sababli adabiy tilning rivoji bevosita madaniy ishlab chiqarish darajasi bilan bog'liqdir.

Hozirgi o'zbek adabiy muhitida esa zamonaviy ijtimoiy muammolarni aks ettiruvchi, yangi janr va uslublarda yaratilgan asarlar yetarli emasligi kuzatiladi. Adabiy jarayonning sustligi, mavzularning takrorlanishi va real hayotdan uzilganligi tilning rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Adabiyotda yangilanish bo'lmasa, til ham yangi ifoda vositalarini shakllantira olmaydi.

Til sofliги masalasi aynan shu nuqtada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bir tomondan, tilni begona unsurlardan himoya qilish zarurati mavjud bo'lsa, ikkinchi tomondan, yangi tushunchalar va zamonaviy realiyalarni ifodalash uchun tilga yangi birliklar kirib kelishi ham tabiiy jarayondir. Shu bois til sofliğini mutlaq konservativ yondashuv asosida talqin qilish ilmiy jihatdan to'g'ri emas.

Haddan tashqari konservativ yondashuv tilning rivojlanishini cheklashi mumkin.⁵ Jamiyatda konservativ qarashlarning ustunligi tilga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi: yangi tushunchalar, yangi ifoda vositalari va yangi uslublarning shakllanishi qiyinlashadi. Bu esa adabiy tilning zamonaviy ehtiyojlarga moslashuvchanligini pasaytiradi. Shu bilan birga, yangi uslub va shakllarda yozilgan matnlar ko'pincha tanqidga uchraydi, bu esa ijodiy erkinlikni cheklaydi.

Til va nutq sofliги masalasida yana bir muhim jihat - matn madaniyatining rivojlanish darajasidir. Har qanday ilmiy, badiiy yoki publitsistik sohaning rivoji matn yaratish madaniyatiga bog'liq⁶. Zamonaviy jamiyatda esa uzun, murakkab va tahliliy matnlar o'rni qisqa, tezkor va soddalashtirilgan axborot shakllari egallab bormoqda. Bu esa tilning chuqur va murakkab strukturalarini rivojlantirish imkoniyatini cheklaydi.

Til siyosati doirasida normativlik va erkinlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhim hisoblanadi. Til me'yorlari adabiy tilning barqarorligini ta'minlasa, nutq erkinligi uning rivojlanishiga xizmat qiladi. Agar me'yorlar haddan tashqari qat'iy bo'lsa, tilning ijodiy imkoniyatlari cheklanadi; agar me'yorlar zaif bo'lsa, til tizimida tartibsizlik yuzaga keladi. Globalizatsiya sharoitida til sofliги masalasi yanada murakkablashmoqda. Xorijiy tillardan kirib kelayotgan so'zlar, ayniqsa ingliz tilining global ta'siri, ko'plab tillarda bo'lgani kabi o'zbek tilida ham sezilmoqda. Bu jarayonni to'liq to'xtatish mumkin emas, chunki u ilmiy-texnik taraqqiyot va global kommunikatsiya bilan bog'liq. Biroq ushbu jarayonni tartibga solish, ortiqcha va

⁵ Mahmudov N. *Til va nutq madaniyati*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013.

⁶ Abdurahmonov G'. *Adabiy til me'yorlari*. – Toshkent: Fan, 1976

asossiz o'zlashmalarning oldini olish til siyosatining muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy tilshunoslikda til sofliги masalasi endilikda faqat "begona so'zlardan qochish" bilan cheklanmay, balki tilning funksional samaradorligi, kommunikativ aniqligi va madaniy mosligi bilan birgalikda ko'rib chiqilmoqda.⁷ Shu bois adabiy til taraqqiyotida soflik masalasi kompleks yondashuvni talab etadi. Bu yondashuv tilning ichki qonuniyatlari, ijtimoiy ehtiyoj, madaniy muhit va global tendensiyalarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

Til siyosati va adabiy til taraqqiyotida soflik masalasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, til rivoji faqat lingvistik tizim ichidagi o'zgarishlar bilan emas, balki jamiyatning umumiy taraqqiyoti, ijtimoiy ehtiyojlar va madaniy muhit bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, tilning rivojlanish darajasi uning jamiyatdagi real funksional yuklamasi va qo'llanish doirasi bilan belgilanadi.

O'zbek tilining bugungi holati tahlili shuni ko'rsatadiki, u ma'lum darajada rivojlanayotgan bo'lsa-da, bu rivojlanish ko'proq tabiiy va inertsion xarakterga ega. Ya'ni til mavjud tizim asosida yashashda davom etmoqda, biroq uning sifat jihatdan boyishi, yangi ijtimoiy va ilmiy tushunchalarni ifodalash imkoniyatlari yetarli darajada kengaymayapti. Bu esa til siyosatida ijtimoiy ehtiyojni shakllantirish mexanizmlarining yetarli darajada ishlayotganini ko'rsatadi.

Jamiyatda tilga bo'lgan ehtiyoj sun'iy ravishda emas, balki tizimli ravishda yaratilishi lozim. Ta'lim tizimi, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari va madaniy industriya orqali milliy tilning qo'llanish doirasini kengaytirish uning taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Aks holda til faqat kundalik muloqot vositasi sifatida saqlanib qoladi va murakkab ijtimoiy, ilmiy hamda texnologik jarayonlarni ifodalash imkoniyatidan chetda qoladi.

Adabiy til taraqqiyotida badiiy va publitsistik matnlarning o'rni ayniqsa muhimdir. Tilning ifoda imkoniyatlari aynan matn orqali namoyon bo'ladi va boyitiladi. Zamonaviy o'zbek tilida dolzarb ijtimoiy muammolarni yorituvchi, yangi janr va uslublarni o'zlashtirgan asarlarning kamligi esa til rivojining sekinlashuviga olib kelmoqda. Bu holat til va adabiyot o'rtasidagi uzviy aloqaning yetarli darajada samarali ishlayotganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, til sofliги masalasiga nisbatan biryoqlama yondashuv ham muayyan muammolarni keltirib chiqarmoqda. Tilni mutlaq darajada "toza" saqlashga intilish, ya'ni har qanday o'zlashmani rad etish yoki yangi ifoda vositalarini qabul qilmaslik tilning tabiiy rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ayni paytda, tilga begona unsurlarning nazoratsiz kirib kelishi ham uning me'yoriy tizimini izdan

⁷ Rustamov I. *O'zbek tili madaniyati masalalari*. – Toshkent: Fan, 1985.

chiqaradi. Demak, bu yerda muvozanatli yondashuv zarur bo'lib, til siyosati aynan shu muvozanatni ta'minlashga qaratilishi lozim⁸. Zamonaviy kommunikativ muhit, xususan raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlar tilning qo'llanish shakllarini sezilarli darajada o'zgartirmoqda. Qisqa, soddalashtirilgan va tezkor axborot almashinuvi shakllari keng tarqalib, murakkab sintaktik konstruksiyalar va chuqur tahliliy matnlar qisqarib bormoqda. Bu jarayon nutq madaniyati va til soflligiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Natijada tilning analitik va ifodaviy imkoniyatlari to'liq ishga solinmayapti. Bundan tashqari, jamiyatdagi konservativ qarashlarning ustunligi ham til taraqqiyotiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Yangi uslub, yangi janr va yangi ifoda vositalariga nisbatan ehtiyotkorlik yoki salbiy munosabat mavjud bo'lgan sharoitda tilning yangilanish jarayoni sekinlashadi. Bu esa adabiy tilning zamonaviy ehtiyojlarga moslashuvchanligini pasaytiradi.

Globalizatsiya jarayonlari esa til siyosati oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Xorijiy tillarning, ayniqsa ingliz tilining ta'siri natijasida yangi terminlar va tushunchalar milliy tillarga kirib kelmoqda. Bu jarayon tabiiy bo'lsa-da, uni tartibga solish, milliy tilning ichki imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish zarurati ortib bormoqda. Shu jihatdan til siyosati nafaqat himoya, balki rivojlantirish funksiyasini ham bajarishi lozim.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, til siyosati va adabiy til taraqqiyotida soflik masalasi murakkab va ko'p qatlamli hodisa bo'lib, u lingvistik, ijtimoiy, madaniy va kommunikativ omillar kesishgan nuqtada shakllanadi. Tilning soflligini saqlash bilan bir qatorda uning zamonaviy ehtiyojlarga mos rivojlanishini ta'minlash masalasi bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

XULOSA

Til siyosati va adabiy til taraqqiyotida soflik masalasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, til jamiyatning ijtimoiy, madaniy va tafakkuriy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Tilning barqarorligi va hayotiyliigi esa, bir tomondan, uning me'yoriy tizimi va soflligi bilan, ikkinchi tomondan esa, uning zamonaviy ehtiyojlarga moslashuvchanligi bilan belgilanadi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, o'zbek tilining rivojlanishi ko'proq tabiiy va inertsion xarakterga ega bo'lib, uning funksional kengayishi va sifat jihatdan boyishi yetarli darajada ta'minlanmayapti. Bu holat, avvalo, jamiyatda tilga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojning yetarli darajada shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Ta'lim, ilm-fan, texnologiya va madaniyat sohalarida boshqa tillarning ustunligi o'zbek tilining ayrim funksional imkoniyatlarini cheklab qo'ymoqda.

⁸ Mahmudov N. *Til va nutq madaniyati*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013.

Shuningdek, adabiy jarayon va madaniy mahsulotlar rivojining sustligi ham til taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Tilning asosiy rivojlantiruvchi omili bo'lgan badiiy adabiyot, san'at va ommaviy kommunikatsiya vositalarida milliy tilning yetarli darajada faol qo'llanilmasligi uning ifoda imkoniyatlarining to'liq namoyon bo'lishiga to'sqinlik qilmoqda.

Til sofliqi masalasida muvozanatli yondashuv zarurligi aniqlandi. Bir tomondan, tilni ortiqcha va asossiz o'zlashmalardan himoya qilish muhim bo'lsa, ikkinchi tomondan, uning tabiiy rivojlanish jarayonini cheklamaslik zarur. Til siyosati aynan shu ikki yo'nalish o'rtasida uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan bo'lishi lozim.

Globalizatsiya sharoitida til sofligini saqlash yanada murakkablashib borayotgan bo'lsa-da, bu jarayon tilning rivojlanishiga ham yangi imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun til siyosati faqat himoya funksiyasi bilan cheklanmasdan, balki tilning zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga mos ravishda rivojlanishini ta'minlashga qaratilishi zarur. Umuman olganda, til siyosati va adabiy til taraqqiyotida soflik masalasi kompleks yondashuvni talab etuvchi dolzarb muammo bo'lib, uning samarali yechimi tilning me'yoriy barqarorligi, ijtimoiy ehtiyoj, madaniy rivojlanish va global jarayonlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash bilan bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. O'zbek tili leksikologiyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1981.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - Toshkent: Universitet, 2006.
3. Shukurov Sh. O'zbek tilining stilistikasi. - Toshkent: Fan, 1991.
4. Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi. - Toshkent: Sharq, 2008.
5. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. - Toshkent: Ma'naviyat, 2013.
6. Abdurahmonov G'. Adabiy til me'yorlari. - Toshkent: Fan, 1976.
7. Rustamov I. O'zbek tili madaniyati masalalari. - Toshkent: Fan, 1985.
8. Qo'ng'urov R. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 1992.
9. Fitrat A. Til va adabiyot haqida asarlar. - Toshkent, 1990.
10. Navoiy A. Muhokamat ul-lug'atayn. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.
11. O'zbekiston Respublikasi "Davlat tili haqida"gi Qonuni. - Toshkent, 1989.
12. Saussure F. de. Course in General Linguistics. - London: McGraw-Hill, 1983.
13. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. - Cambridge: MIT Press, 1965.
14. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. - London: Arnold, 1994.
15. Hymes D. Foundations in Sociolinguistics. - Philadelphia, 1974.
16. Bakhtin M. The Dialogic Imagination. - Austin, 1981.

17. Zamonaviy o'zbek til siyosati va til taraqqiyoti bo'yicha ilmiy maqolalar va tahliliy materiallar.

18. Asanov Eldar. O'zbek tili rivoji haqidagi publitsistik tahlillar (ijtimoiy tarmoqlar materiallari).